

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March) 2023, s. 58-67.

Geliş Tarihi-Received: 17.02.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 20.03.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1252569

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında ve Shakespeare'in Sonelerinde Aşk Teması

Love Theme in Fuzûlî's Turkish Collective Poems and Shakespeare's Sonnets

Fatoş Işıl BRITTEN*

Öz

Bazen romantik ya da cinsel sevgiyi, bazen Tanrı sevgisi ya da ebeveyn sevgisi gibi farklı sevgi çeşitlerini ifade eden aşk kavramının farklı boyutları bulunmaktadır. Aşk, şüphesiz farklı anlamları ile edebiyat alanında geçmişten günümüze en çok işlenen temalardan biridir. On beşinci ve on altıncı yüzyıl edebiyatına damgasını vurup klasikleşen Fuzûlî ve Shakespeare de gazel ve sone biçimindeki şiirlerinde aşk kavramına yoğun bir şekilde odaklanmıştır. Fuzûlî aşkın ıstaplarını, sevgiliye ulaşamamanın yarattığı karamsar duyguları gazellerinde dile getirirken Shakespeare de sevgilinin aşığı reddetmesi, unutmaması ya da aldatması gibi olumsuzluklara sonelerinde oldukça yer verir. Aynı dönemde yaşamalarına rağmen Orta Doğu ve Batı Avrupa gibi farklı coğrafi bölgelerde edebiyat yapan bu şairler aşk kavramını işlerken aynı zamanda aşkın farklı boyutlarına vurgu yapar. Bu çalışmada Klasik Türk edebiyatının en merkezi isimlerinden Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ındaki gazelleri ve Rönesans dönemi İngiliz edebiyatının yine en klasikleşmiş edebiyatçılarından Shakespeare'in belli başlı sone örnekleri incelenecektir ve iki şairin eserlerindeki benzerlik ve farklılıklar aşk kavramından yola çıkarak karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Türkçe Divan, gazel, Shakespeare, sone, aşk.

Abstract

The concept of love, which sometimes expresses romantic or sexual love, and sometimes different types of love such as divine love or parental love, has different dimensions. Undoubtedly, with its different meanings, love is one of the most studied themes in the field of literature from past to present. Fuzûlî and Shakespeare, who left their mark on the literature of the fifteenth and sixteenth centuries and became classics, focused heavily on the concept of love in their poems in the form of ghazals and sonnets. While expressing the sufferings of superfluous love and the pessimistic feelings caused by not being able to reach the lover in his ghazals, Shakespeare also gives a place to the negativities such as the lover's rejection, forgetting or cheating on the lover in his sonnets. Despite living in the same period, these poets, who wrote in different geographical regions such as the Middle East and Western Europe, emphasize the different dimensions of love while processing the concept of love. In this study, the ghazals in the Turkish Divan of Fuzûlî, one of the most central figures of Classical Turkish literature, and the main sonnet samples of Shakespeare, one of the most classical literary figures of Renaissance English literature, will be examined and the

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, Edirne/Türkiye, e-posta: fisilcihan@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6020-2227.

similarities and differences in the works of the two poets will be compared based on the concept of love.

Keywords: Fuzûlî, Turkish Collective Poems, ghazal, Shakespeare, sonnets, love.

Giriş

Aşk ve sevgi geçmişten günümüze edebiyatta en çok işlenen temalardan biri olmuştur; ancak aşk, üzerinde derinlemesine çalışılması gereken bir kavramdır. İngilizcede *love* kelimesi sevgi ve aşk anlamlarına gelirken bu kelime Türkçede “sevgi” ve “aşk” olarak iki farklı sözcükle ifade edilir. Elbette sevgi ve aşkın farklı türleri bulunmaktadır. Antik Yunan’da bu kavramlar *eros*, *storge*, *philia* ve *agape* gibi farklı kelimelerle açıklanmıştır. *Eros* cinsel istek ve tutku içeren bir aşk türüdür ve romantik ilişkilerde bulunur. Ne var ki, Yunan felsefesine göre *eros* sözcüğü “duyumsal ve cinsel cazibe ya da fiziksel aşk” anlamında kullanılırken Platon bu sözcüğe yeni bir anlam eklemiş ve “bireyin güzelliğinin İdealar dünyasında var olan hakiki güzelliği anımsattığı yerde, aşkın güzelliği arayan ortak bir arzuyu” vurguladığını belirtmiş ve böylece sözcük sadece maddesel arzuyu ifade etmekten çıkmış ve hakikatin bir yansıması olarak derinlik kazanmıştır (Cevizci, 2005, s. 634). *Storge* anne veya babanın yavrusuna duyduğu sevgi çeşididir. *Philia* çoğunlukla arkadaşlara duyulan sevgiyi tanımlar. “[D]ost, arkadaş, aile, toplum ve onun örgütlenmiş biçimi olan devlete, [...] vatana sadakat” anlamına gelir (Aydın, 2013, s. 35). Platon’a göre “*agape*”, “ezeli-ebedi ve yetkin idealara duyulan zaman zaman ahlaki, manevi ya da tinsel bir temeli olan aşk” olarak ifade edilirken Orta Çağ Hristiyan dünyasında *agape* “insan için Tanrı’ya, Tanrı adına insana duyulan aşk; tikeli aşan, karşılık beklemeyen yoğun tutku” anlamına gelir (Cevizci, 2005, s. 24). Diğer bir deyişle, “*Agape*” çoğunlukla Tanrı’ya duyulan sevgi veya Tanrı’nın yarattıklarına karşı sevgisi için kullanılır. Bunun dışında kişinin çocuklarına ve eşine karşı duyduğu sevgi de *agape* olarak adlandırılmıştır. Hasan Aydın’a göre: “*Eros*’ta şehvet, istek, özlem, tutku, birleşme, bağlanma ve cinsel haz ön plandadır. Bencil duyguları ve cinselliği de barındıran yönüyle, aşkın özverili ve dostluğa dayalı yanını vurgulayan *agape*’den ayrılır” (2013, s. 34). Türkçedeyse aşk sözcüğü sevgiden daha güçlü bir kelimedir ve genelde içinde tutkuyu barındırır. Aşk bir insanın özellikle güzelliğine duyulan istek anlamında *eros* kavramına yakındır; ancak Tanrı’ya duyulan güçlü sevgi de ilahi aşk olarak tanımlanır. Aşk bu anlamıyla *agape* kavramı ile eşleşir. Sevgiyi farklı sözcüklerle açıklamak sevgi çeşitleri arasındaki farklılıkların da farkına varmamızı sağlar ve aşkı müphem bir şekilde ele almaktansa kavramı özgüleştirir.

Klasik Türk edebiyatının üzerinde en çok durduğu temalardan biri olan aşkın, bu edebiyatın dâhi şairi Fuzûlî’yi akıllara getirmemesi zordur. Fuzûlî’nin hayatı ile ilgili elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Nerede ve ne zaman doğduğu da tam olarak bilinmemektedir; fakat 1480-1495 yılları arasında, Kerbelâ civarında doğmuş olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Fuzûlî, 15. ve 16. yüzyılların Orta Doğulu şairidir. Türkçe dışında Farsça ve Arapçaya da hâkim olan şairin Türkçe, Farsça ve Arapça Divanları bulunmaktadır. Bunun dışında “Leyla ile Mecnun” Mesnevisi oldukça meşhurdur. Klasik edebiyatın sıkı biçim kurallarına uygun olarak dili ustalıkla kullanmıştır. “Sözcüklerin istifi, birbirleriyle olan anlam ve ses ilişkileri [...] eşsizdir. Kurduğu dizelerde, çoğu zaman tek bir sözcüğü dahi değiştirme olanağı yoktur.” (Kudret, 2017, s. 43). Biçim dışında tema olarak çoğu eserinde aşk kavramına odaklanmış, aşkın ıstırap ve acılarını, sevgilinin ulaşılmazlığı ve aşkın çaresizliğini şiirlerinde derinlemesine işlemiştir. Bunu yaparken aşkı çok boyutlu olarak ele almış ve insana duyulan aşk ile tasavvufun ilahi aşk kavramlarını beraber kullanmıştır. Özellikle Türkçe divanındaki gazelleri aşkın bu katmanlı yapısını yoğun bir şekilde işler.

Klasik Türk edebiyatının en çok kullanılan nazım biçimlerinden biri olan gazel aşk, sevgi, kadın, şarap, ayrılık gibi lirik konuları kapsar. 5 ile en fazla 15 beyitten oluşabilir. Gazel İran edebiyatında gelişerek sonrasında Türk edebiyatına girmiştir ve AA, BA, CA, DA, EA şeklinde bir kafiye şeması vardır. Gazellerin başlıkları olmaz. Ayrıca, belli bir şiir kalıbı zorunluluğu bulunmaz ve herhangi bir aruz vezni ile yazılabilir. Fuzûlî gazellerine de “aşk duyguları, rintlik, felekten ve talihten şikâyet, halkın ve rakiplerin eziyetleri, sevgilinin vefasızlığı, ayrılık acıları, yalnızlık, kimsesizlik” gibi temalar hâkimdir (Mazıoğlu, 2011, s. 31). Türk Divan edebiyatında aşk vurgusunun en belirgin olduğu gazeller Fuzûlî tarafından yazıldığı için bu makalede şairin Türkçe Divan'ındaki gazelleri üzerinde durulacaktır.

İngiliz edebiyatına baktığımızda Shakespeare'in bu geleneğin oldukça merkezinde bulunduğunu, bunun da temalarının günümüzde bile geçerliliğini yitirmemesi, karakterlerin insani boyutu ve evrenselliği, metinlerinin zenginliği ve çok boyutlu olması gibi nedenlere dayandığını görüyoruz (Abrams, 1993, s. 803). 1564 ve 1616 yılları arasında yaşayan Shakespeare, Fuzûlî ile yaklaşık aynı dönemlerde eserler vermiştir. Shakespeare tragedya ve komedi türlerinde yazdığı oyunları dışında sone formunda yazdığı söz sanatları ile bezeli şiirleriyle de ünlüdür.

Sone bir şiir alt türü olarak on dördüncü yüzyılda İtalya'da ortaya çıkmıştır. Rönesans döneminde yaşamış Petrarch (Francesco Petrarca) bu şiirin en ön plana çıkan ismi olmuştur. Sonelerini platonik aşkı Laura için yazar. İngiltere'de sone formunun en iyi örneklerini Shakespeare, Sir Philip Sydney ve Edmund Spenser gibi isimler vermiştir. Sone genel olarak on dört mısradan oluşur. Petrarch'ın sonelerini sekizli bir kitadan sonra altılı ikinci bir kıta izler. Şiir şeması genelde ABBA CDCDCD olduğu gibi bunun başka alternatifleri de bulunur. Shakespeare soneleri de on dört dizeden oluşmasına rağmen üç tane dörtlük kıta ve bir beyit içerir ve hece şeması ABAB CDCD EFEF GG'dir. Şair dörtlüklerde bir sorundan bahseder ve beylikte sorunu çözer. Shakespeare'in soneleri 154 tanedir. Sonelerin ilk 126 tanesi genç ve güzel aristokrat bir erkek için yazılmışken 127-154 arası sone esmer ve sadakatsiz kadın sevgilisine yazılmıştır (*The Dark Lady*). 78-86 arasındaki sonelerse güzel gence şiirler yazan rakip şairle ilgilidir. Shakespeare'in sonelerindeki karakterlerin gerçek hayattan alındığını düşünenler bu güzel ve efemine gencin dönemin Southampton kontu Henry Wriothesley ya da oyuncu William Hughes olduğunu iddia ederler. Şiirlerdeki esmer kadının üst tabakalardan bir hanımefendi olan Mary Fitton ya da genelev işleten Black Luce veya Lucy Negro olarak bilinen ünlü bir fahişe olduğu gibi birçok iddia bulunmaktadır. Elbette bu iddialar şiirlerin otobiyografik olduğu varsayımından yola çıkar; ancak şairin şiirlerinde gerçek dünyayı anlattığından emin olamayız. Bu nedenle sonelerdeki anlatıcının doğrudan Shakespeare olduğunu düşünmek de yanlış olur.

Bu makalede Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ındaki gazellerinde ve Shakespeare'in sonelerinde yer alan aşk teması incelenecek ve içinde buldukları edebiyat geleneğinde birer klasik halini almış şiirleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yakın okuma yöntemi ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma yapılırken aşk kavramının hangi çeşitlerinin söz konusu şairler tarafından yoğunlukla kullanıldığına bakılacaktır. Şairlerin aşktan ne anladıkları ve onu nasıl yorumladıkları içinde buldukları toplumun düşünce yapısı ve dünya görüşleri ile ilgili ipuçları vermesi açısından önemlidir. Bu çalışma şiirlerin biçimsel özelliklerine odaklanmayacak olup anlamsal boyut ile sınırlandırılmıştır.

1. Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ındaki Gazellerinde Aşk Olgusu

Fuzûlî divanının aşk bağlamında en belirgin özelliklerinden birisi, şairin aşkın ıstıraplarını büyük bir coşku ile ifade etmesidir. Gazellerdeki anlatıcının konu edindiği

sevgili, eziyet etmekten bıkmayan, gaddar ve acımasız bir kadın olarak tasvir edilir. Örneğin, “Meni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı, [f]elekler yandı âhumdan murâdım şem’i yanmaz mı?” dizeleri sevgilinin zalimliğini ifade eden tipik bir beyittir (Hacıeminoğlu, 2011, s. 120). Sevgili, âşık için ulaşılmazdır, ona karşı son derece ilgisizdir ve asla onun hal ve hatırını sormaz. Fuzûlî gazellerinde onun taş yürekli olduğunu, başına gelmiş bir bela olduğunu söyler. Bu nedenle gazellere konu olan aşk çeşidi tek taraflı ve platoniktir. Şair gazellerinde çoğu zaman retorik sorular sorarak anlatımı güçlendirir. Fuzûlî böylelikle bir nevi okuyucusu/dinleyicisi ile dertleşir. Sevgili, aşığın hiçbir şey yapmasına izin vermez ve şair onun gözünde hiçbir değeri olmadığını sıklıkla altını çizer. Ne var ki, ulaşılmaya çalışılan kadının güzelliği onun zalimliğini affettirir. Hatta bu şiir için olumlu bir özelliktir. Sevgiliyi elde edemediği için arzuları hiçbir zaman sönümlenmez ve şiir yazma motivasyonunu kaybetmez. Bu anlamda beşerî sevgili şiirin nesnesidir ve bir nevi ilham perisi işlevi görür. Gerçek bir insan ve aşk ilişkisinden bahsedilmez.

Fuzûlî gazellerinde zalim sevgilisinin güzelliğini doğada bulunan nesnelere mukayese edip över. Sevgilinin uzuvlarını divan edebiyatında sıklıkla bahsi geçen gül gibi olumlu anlam taşıyan unsurlarla karşılaştırıp sevdiğinin güzelliğinin daha üstün olduğunu belirtir: “Olur ruhsâruna gün lâ’lüne gül-berg-i ter ‘âşık, [s]ana eksük degül gökden iner yerden biter ‘âşık” gibi beyitlerde görüldüğü üzere gül ve güneş sevgilinin dudakları ve yüzü gibi fiziksel özellikleriyle ilişkilendirilir (Hacıeminoğlu, 2011, s. 96). Çoğunlukla inci dişler, yuvarlak çene, ok gibi kirpikler, yanağın veya cildin parlaklığı, dağınık, gür saçlar gibi genç ve sağlıklı kadınlara has özelliklere birçok kez vurgu yapıldığını görürüz. Bu niteliklerin yanı sıra gazellerde sıklıkla büklüm büklüm saçlar, hilâl kaş, ay yüz gibi divan edebiyatında makbul olan güzellik unsurlarından bahsedilir. Bu özelliklerden yola çıkarak sevgilinin devrin standartlarına uygun ideal bir güzellikte olduğunu anlıyoruz. Gazellere göre sevgilinin fiziksel kusurları yoktur; kadın sevgili bir nevi ilahi güzelliğin kadın bedenine zuhur etmiş halidir ve dolayısıyla fiziksel olarak mükemmeldir. Diğer bir deyişle, Fuzûlî’nin şiirlerine konu olan sevgili bir tiptir ve gerçek bir kadının özelliklerini göstermez.

Gazellerdeki âşık ulaşılmaz güzellikteki sevgilisini betimlerken renklerden oldukça yararlanır. Erdoğan Uludağ, Fuzûlî divanında en çok dikkat çeken rengin siyah olduğunu ve siyahın çok farklı anlamlarda kullanıldığını belirterek siyahın gam, gizem gibi anlamları dışında en çok sevgiliyi betimlemede kullanıldığını vurgular (2020, s. 57). Örneğin, “Halk küfr ehline îmân ‘arz eder men dem-be-dem, [k]üfr-ü zülfün eylerem göğsümdeki îmâna ‘arz” beyitinde sevgilinin koyu renkli saçının güzelliği şairin Allah’a olan inancını arttırmaktadır (Hacıeminoğlu, 2011, s. 93). *Küfr* kelimesi kâfir ile ilişkili olduğu kadar yan anlam olarak örtmek, karanlık anlamlarını da taşımaktadır. Burada dikkat çeken unsur siyah renge yapılan vurgudur. Türkçe Divan’da sevgilinin, zülfü, büklüm büklüm dağınık saçlarının siyah olduğu birden çok kez yinelenir. Divan şiiri geleneğinde siyah saç bir güzellik ölçüsü olarak ele alınır. Buna karşın “sarışnlık âdeta yasak renktir [...] ‘sarı’ (zerd) renk, [şairlerin] solgun, bitkin ve hastalıklı yüzünü ifade için kullanılan bir malzemedir.” (Köksal, 2002, 165) Fuzûlî de bu geleneğe uygun yazmıştır ve saç haricinde sevgilinin beni gibi başka fiziksel unsurları da siyah renktedir. Fiziksel güzellik dışında kara talih gibi kötü şansı belirten ifadeler de metinde bulunur: “Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım, [u]yadur halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mu” (Hacıeminoğlu, 2011, s. 121). Gazellerdeki kara baht, kötü talih yine zalim sevgili ve ona ulaşamayacak olmanın verdiği ıstırapı işaret eder. Dolayısıyla sevgilinin güzelliğinden gelen siyah renk ve onun verdiği acıyı ifade eden kara/karanlık ilişkilidir.

Türkçe Divan'da seven-sevilen ilişkisinin okuyucu/dinleyici üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla klasik Türk halk edebiyatının en bilinen aşk hikâyelerine sıklıkla göndermeler yapılmıştır. Örneğin, "Leyla ile Mecnun" hikâyesine başvurularak telmih sanatı yapılır: "Meni zikretmez il efsâne-i Mecnûn'a mâ'ildür, [n]e benzer ol manâ derdi anun takrîre kâbildür" (Hacıeminoğlu, 2011, s. 74). Fuzûlî, gazellerinde kendini Mecnun ile kıyaslar ve âştan hastalanıp delirmerin alegorisi olan Mecnun'dan bile daha iyi bir âşık olduğunu ileri sürer. Benzer şekilde, şair kendini bir âşık olarak Ferhad'tan üstün görmektedir: "Âciz olmuş yakmağa âhı ile kûhu Kûh-ken, neylesün miskîn anun 'ışkı hem ol mikdâr imiş" (Hacıeminoğlu, 2011, s. 88). Fuzûlî, Ferhad'ın aşkını küçümser, hatta onu acizlikle ve arsızlıkla suçlayarak eleştirirken kendisinin aşkı için daha iyisini yapabileceğini ima eder. Mehmet Ulucan, Fuzûlî'nin kendini Mecnun ve Ferhad gibi aşk kahramanlarına rakip olarak konumlandığını belirtir (2015, s. 91). Elbette, Ferhad ve Mecnun Orta Doğu kültüründe ideal âşık figürleridir ve şair onların bu gücünden yararlanarak kimi gazellerini oluşturur; ancak benzetmelerde kendini onlardan aşağıda veya denk olarak konumlamak yerine bu halk edebiyatı geleneğine neredeyse meydan okuyarak kendi âşıklığını daha üst bir mevkiye yerleştirir ve gazellerinde güçlü bir rakip olarak kendini var eder.

Gazellerdeki aşk temasında dikkat çeken bir diğer özellik anlatıcının Mecnun gibi aşkıdan deli divane olmasıdır: "Fuzûlî rind ü şeydâdur hemîşe halka rüsvâdur, [s]orun kim bu ne sevdâdur bu sevdâdan usanmaz mı" (Hacıeminoğlu, 2011, s. 121). Şiir kişisi kendi halinde bir insan olduğunu; fakat aşkın onu deli ettiğini bu nedenle sosyal çevresinde itibarını kaybettiğini belirtir. Fuzûlî'nin gazellerinde bu halka rezil olma halinden çokça bahsedilir. Âşık, aşkını ellerden gizler, dillere düştüğünü, ayıplandığını dile getirir. Görünüşe göre, şairin yaşadığı dönemde diğer insanların kişiler ile ilgili düşüncelerine oldukça önem verilmektedir; ancak bu rezil olma durumu bile anlatıcıyı aşkıdan vazgeçirmez. Âşıklık kendisi için bir varoluş şekli halini almıştır. Halka rezil olmak bir nevi anlatıcının kaderidir. Dolayısıyla Orta Doğu kültüründe önemli bir yeri olan kader kavramından sıklıkla söz edilir. Birçok gazelde şiir kişisi aşk çilesinin kaderi olduğunu vurgular: "Fuzûlî âşıkâ anlar ki derler terk-i ışk eyle, [d]emezler mi hatâ tağyîr kıl hükm-i kazâ derler" (Hacıeminoğlu, 2011, s. 61). Aşkıdan vazgeçmesi gerektiğini söyleyenlere de onların hata ettiğini; çünkü bu aşkın kaderi olduğunu ve kaderinse değiştirilemeyeceğini ileri sürer. Anlatıcı bu hâlini bir nevi bir övünç kaynağına dönüştürmüştür. Mesela, cefakâr bir şekilde hastalık olarak nitelendirdiği aşkına bir deva da bulsun istemez. Anlatıcı aşkı acıyla neredeyse eş tutar. Gazellerdeki âşık aşkı olmadan var olamaz; bu aşk her ne kadar çilekeşlik üzerinden şekillense de onu kendisi yapan yegâne şeydir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında aşk olgusu çoğu zaman tasavvuf felsefesi ile şekillenmiştir. Hasibe Mazıoğlu Fuzûlî için tasavvufun bir amaçtan ziyade bir araç olduğunu, şairin eserlerini "tasavvufun mecazları ile yoğurdunu" ve "onun şiirlerin başlıca unsurları olan aşkın acılarına tahammül etmek, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melâmet), başkalarının (ağyâr) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük" gibi unsurların temelini esasen tasavvufa dayandığını belirtir (2011, s. 31). Örneğin, "Miskîn Fuzûlîyem ki sana dutmuşam yüzüm, yâ bir kemîne katre ki ummâna yetmişem" beyitinde tasavvuf felsefesi oldukça ön plandadır. Tasavvufi inancın önemli bir parçası olan yaratılanın yaratandan geldiği ve yine o kaynağa döneceği, yaratana yaratılanın bir olmasının vurgulandığını görüyoruz (Hacıeminoğlu, 2011, s. 111). Şair, Allah'ın aciz bir kulu olarak yine ona dönmek istediğini belirtir ve "kavuşmak" sözcüğünü kullanarak Allah özlemini dile getirir. Türkçe Divan'daki birçok gazelde hasret duygusundan bahsedilir. Bu gazellerde sözü edilen aşkın beşerî mi yoksa ilahi mi olduğu muğlaktır. Örneğin, bir gazelinde "vatanından ayrı düşmüş bir garip" derken sevgilinin yanında

olmadığından yakınr (Hacıemmioglu, 2011, s. 45). Bu sevgili bir anlamda insan diğer bir anlam boyutunda ise ilahidir. İnsanın, yaratanın bir yansıması olması sebebiyle her suret aslında yaratıcıya işaret eder. Aynı zamanda yaratıcıdan ayrı düşen yaratılanın özlem ve acısını ifade eder.

Gazellerdeki birçok beyit aşk ve tasavvufu harmanlarken zenginlik-fakirlik, kölelik-özgürlük gibi zıtlıklar üzerinden şekillenir: “Fakr mülkün dut ger istiğnâda istersen kemâl, saltanatdan geç kim ol vâdîde çohdur ihtiyâc” (Hacıemmioglu, 2011, s. 50). Fakir (*fakr*) sözcüğünün ilk anlamı yoksul ve maddi zorluklar yaşayan kimse demekken tasavvuf felsefesindeki anlamı Allah’a muhtaç demektir. Yani fiziksel dünyada fakirlik olumsuz bir anlam taşırken ruhani olarak anlamı oldukça olumludur. Fuzûlî bu anlamsal zıtlıktan faydalanarak asıl zenginliğin ruhsal olduğunu, bu dünyada üst makamlara gelmenin pek bir anlamı olmadığını ifade eder. Dünyevi başarıyı simgeleyen taht ve tacın kişiye sadece sıkıntı getireceği vurgulanır; çünkü dünya malı ve nimetleri kişiyi onlara bağımlı kılar dolayısıyla da özgürlüğünü elinden alır. Fuzûlî’ye göre en büyük zenginlik Allah’a muhtaç olmak yani ilahi aşktır. Bunun gibi daha birçok beyitte *agape*’nin yani Tanrı sevgisinin yoğun ve doğrudan bir biçimde bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Fuzûlî’nin *Türkçe Divan*’daki gazellerinde aşk olgusunun alt anlamları bulunur ve bu şiirler çok boyutludur.

2. Shakespeare’in Sonelerinde Aşk Olgusu ve Sonelerin Fuzûlî’nin Gazelleri ile Karşılaştırılması

Shakespeare’in sonelerinde en çok dikkat çeken unsurlardan biri mevsimlere ve yılın aylarına oldukça fazla gönderme bulunmasıdır. Mevsimler sevgilinin yaşı ile özdeşleştirilir. Yaz mevsimi gençliğe gönderme yaparken kışa yaşlılığı simgeler ve kış benzetmesi ile yaşlılığın güzelliği yok edeceği ifade edilir. Gençlik ve yaşlılık kıyaslanarak gençlikten gelen güzellik kutsanır. Gençliğin verdiği sağlık ve güzellik kibirlidir; çünkü kalıcı olduğunu zanneder. Sevgilisiyse bencil ve müsriftir; çünkü geleceği düşünmez. Doğanın verdiği güzelliği umarsızca harcar. Örneğin, 2. sonede şair kendisinden yaşça küçük sevgilisine çocuk yapmasını salık verir: “O, sen yaşlandığında yeniler varlığını, [s]oğuktan donan kanın duyar ısındığını” beyitinde görüldüğü üzere zamanın acımasızlığı vurgulanır, ayrıca kişinin kendine ait gördüğü güzellik geçicidir (Shakespeare, 2022, s. 2).¹ Bu nedenle güzelliği elde tutmanın tek yoluysa onu yeni nesillere aktarmaktan geçer. Böylece genç sevgili yaşlandığında o güzellik çocuğunda varlığını sürdürecektir. Shakespeare güzelliğinin yok olmaması için sevgilisinin çocuk sahibi olması gerektiğini 1. ya da 6. sone gibi şiirlerinde yinelemektedir. Dolayısıyla soneler Fuzûlî’nin gazellerindeki gibi sevgilinin fiziksel mükemmeliyetini överken karakter özelliklerini yerer.

“İngiliz aşk şiiri, insan aşkının ölümlü olduğu anlayışıyla gelişmiştir. Bu bakış açısı anı yaşamının salık verildiği *carpe diem* şiirlerinde belirgindir. Bu şiirler dünya zevklerini büyütür ve okurlarını şimdiki yaşamaya ikna etmeye çalışır. Buna göre sevgilileri ahirette bekleyen bir şey yoktur. Shakespeare’in ilk eserlerini de İngiliz *carpe diem* şiirleriyle ilişkilendirebiliriz” (Bryson ve Movsesian, 2017, s. 421-422). Shakespeare sonelerinde zaman en güçlü motiflerden biridir: “Acaba neden daha güçlü yol bulamamam [s]avaşmak için Zaman denen kanlı zalimle?” dizelerinde görüldüğü üzere zaman kanlı zalim (*bloody tyrant*) gibi oldukça olumsuz sıfatlarla birlikte kullanılır (Shakespeare, 2022, s. 16). Zaman, özellikle ilk 126 sonedeki ana düşman olarak karşımıza çıkar. Sevgilinin âşık eden, gençliğin doruğundaki güzelliğini yok edecek yegâne yıkıcı güçtür. Dolayısıyla

¹ Shakespeare sonelerinde Talât Sait Halman’ın çevirileri kullanılmıştır. Çeviriler oldukça başarılı olduğu için kaynak (özgün) metin örneklerine yer verilmemiştir.

Shakespeare'in sonelerindeki aşk olgusunu incelediğimizde bu sonelerde Fuzûlî'nin gazellerindeki gibi bir ahiret inancı ve ilahi aşk kavramları var olmadığını görürüz. Gazellerin tersine sonelerde güzellik, yaratıcının sonsuz yansıması değildir; fiziksel dünyaya ait gelip geçici, fani bir doğası vardır. Bu nedenle, sevgilinin güzelliğinin ölümsüzlüğü şiir kişisine göre sadece kendi şiirleri vasıtasıyla elde edilebilir; çünkü belirttiği üzere bu ölümsüzlüğe ulaşmada edebiyattan başka bir yol görememektedir. Sevgilinin en mutlu çağı olan gençliği şiir kişisinin soneleri sayesinde unutulmayacak ve bu vasıtayla yeni nesiller onu okuyarak yaşatacaktır.

Aşk teması bağlamında birçok sonede anlatıcı rekabet motifini kullanır. Başkalarını rakip görme yukarıda bahsedildiği üzere Fuzûlî'nin gazellerinde de karşımıza çıkan bir ögedir. Ne var ki, Fuzûlî rakiplerini Türk-İslâm edebiyat geleneğinden alırken Shakespeare'in ya da onun yarattığı anlatıcının rakipleri gerçektir ve kendisiyle aynı çevrede yaşayan diğer şairlerdir. Şair sevgilisinin başka ozanların da dikkatini çektiğini ve onların da bu genç güzellik hakkında yazdıklarını belirtir. Örneğin, 78. sonede anlatıcı diğer şairlerin kendisini taklit ettiklerini ifade eder. Şiir kişisi, sevgilisinin sayesinde tüm sanatını icra edebildiğini, sevgilinin onun esin perisi olduğunu ve kaleminin gücünün onun güzelliğinden geldiğini vurgular. Bir sonraki sonede yine rakipten bahsedilir. Artık sevgilisiyle ilgili şiirler yazan tek şairin yalnızca kendisi olmadığını acıyla belirtir. Sonrasındaysa Fuzûlî'nin Ferhad ve Mecnun'u küçümsemesi gibi rakibinin işini bir nevi hafife alır ve onun yeterince özgün olmadığını ve kaleminden çıkan güzelliğin sevgilisinin sayesinde olduğunu vurgular. Rakibini açıkça hırsızlıkla suçlayıp şiirinde sevgilisinin güzelliğini çaldığını iddia eder. Sevgili ve rakip ozan ilişkisinde üstün olanın sevgili olduğunu, bu rakip eser içinse sevgilinin değil yazanın şükran duyması gerektiğini belirtir; çünkü sıra dışı olan rakibin yeteneği değil, sevgilinin güzelliğidir. 80. sone örneğindeyse anlatıcı şair kendini rakibiyle karşılaştırır ve onun sanatını daha başarılı bulur: "Ah, çok bocalıyorum yazdığımda övgünü, [s]eni anlatıp duran üstatla yarışmak zor: [...] [c]ılız yelkenliler de, güçlülerde yol alır, [be]nim fındık kabuğum bir hiçtir onun yanında, [...]" (Shakespeare, 2022, s. 80). Şair oldukça alçakgönüllüdür ve rakibinin dizelerinin gücü karşısında kendi şiirini basit ve önemsiz görür. Rakibini yüceltmesi ve kendi şiirini küçümsemesi ilginçtir. Kendi gemisinin cılız olduğunu, sert bir rüzgârda batabileceğini ve batıp çürürse bunun sevgilisine olan aşkıdan dolayı olacağını belirtir. Aştan dolayı çürüyüp ölme fikri, yoğun tutkuları, aşğın acı ve ıstırabını yansıttığı için Shakespeare'in karamsar aşk betimlemeleri bu bağlamda Fuzûlî'yi andırır. Bunun dışında her iki şair de rekabet motifini kullanmış olsalar da onu farklı şekillerde işlemişlerdir. Shakespeare kendi sanatını diğer ozanlara göre aşağıda konumlar. Aşk acısından dolayı özgüvenini yitirmiş gibidir. Nihayetinde şiirin dünyası içinde sevgilisinin başka bir ozanı tercih etmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kıskançlıktan dolayı rakibi ile ilgili olumsuz yargılarda bulunurken bir yandan da yetersizlik hisleriyle boğuşuyordur. Hâlbuki, Fuzûlî bu türden bir endişe yaşamaz. Onun aşkı hâlihazırda platoniktir ve sevgilisi soyuttur. O sadece aşkın derecesini diğer âşıklarla kıyaslayıp sanatını değil kendi âşıklığını üstün bulur.

Sevilenin güzelliğini ifade eden kelimelere yakından bakmak da aşk temasının anlaşılmasında yardımcı olabilir. Örneğin, Shakespeare'in yaşadığı dönemde İngilizcede güzellik sözcüğünü ifade etmek için *fair* kelimesi kullanılır. Bu kelimenin bir anlamı güzelken diğer anlamı ise açık renk saçlı ya da açık tenlidir. Diğer bir deyişle, sadece kelimenin yan anlamlarından bile sarışınlığın Elizabeth dönemi İngilteresi'nde büyük bir güzellik kriteri olduğunu anlayabiliriz. Ne var ki, daha önce belirttiğimiz üzere Shakespeare'in 127. soneden itibaren betimlediği sevgili esmerdir: "Eski günlerde güzel demezlerdi esmere, [...] dostumun kaş gözü kapkara, uğradığı haksızlık ona yas getirmiştir; [...] her yönden eşitse de güzel sarışınlara" (Shakespeare, 2022, s. 127). Kadın

zamanın güzellik ölçülerine bu anlamda uymasa bile şiir kişisi bu esmere tutkuyla bağlıdır. Anlatıcı esmerliğin geleneksel olarak güzel bulunmamasını eleştirir. Esmerliğin güzel bulunmamasını haksızlık olarak görür ve buna karşı çıkar; çünkü özellikle sone geleneğinde güzelliği övülen kadının sarışın olması gerekir. Şairse esmerliğe vurgu yaparak geleneğin dışına çıkar ve ona bu anlamda yenilik getirir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Fuzûlî de sevgilisini betimlerken renklerden faydalanır; ancak âşık sıklıkla siyah sıfatını kullanır. Sevgilinin saçı, kirpiği karadır. Bu noktada iki şairin güzellik tanımları benzeşse de Fuzûlî siyahı överek divan edebiyatı geleneğine uymaktadır. Ayrıca, gazellerinde sevgilisini ay yüzlü olduğunu söyleyerek onun beyaz tenli olduğunu ima ettiğini söyleyebiliriz. Hâlbuki Shakespeare'in kadın sevgilisini teni de oldukça esmerdir; ancak 141. sonede şiir kişisi "gözümle sevmiyorum seni, çünkü sana baktıkça gözüm bin kusur bulur." der (Shakespeare, 2022, s. 141). Anlatıcı, kadın sevgilisini güzelliğine hayran değildir; hatta onun çirkin olduğunu da iddia eder. Örneğin, Shakespeare'in oldukça popüler olan 130. sonesinde sevgilisini nefesi gül gibi kokmaz, tersine nefesinin kötü koktuğunu belirtilir. Ayrıca teninin kar beyaz olmadığı ya da mercanın renginin onun dudaklarından daha kırmızı olduğu gibi karşılaştırmalar yapılır. Diğer bir deyişle, şiir kişisi sevgilisini güzel olmayan, sıradan bir kadın olduğunu da ima eder. Bu nedenlerle Shakespeare'in aslında dönemin güzellik anlayışını büyük ölçüde benimsediğini ama yine de bu esmer kadına âşık olduğunu söyleyebiliriz. Lirik şiirde çoğu zaman sevgilinin güzelliğinin doğanın güzelliğinden daha üstün olması beklenir. Örneğin, Fuzûlî sevgilisini betimlerken ay, güneş, nergis, yıldızlar gibi doğaya ait unsurlar kullanırken sevgilisini güzelliğini onlardan üstün kılar. Shakespeare ise özellikle son sonelerinde bu geleneğe aykırı bir şekilde yazmıştır ve sevgilisini soyut bir varlıktansa kusurlu ve gerçek bir insan olduğunu ifade eder. Dolayısıyla şairin sonelerindeki bu aykırı tutumu onun şiirlerini daha gerçekçi bir zemine taşımıştır.

Shakespeare'in sonelerinde işlenen aşk temasının en dikkat çeken öğelerinden bir diğeriyle özellikle esmer kadın sevgilisi ile olan sonelerde ortaya çıkan olumsuz karakter özellikleridir. Fuzûlî'nin gazellerine benzer şekilde sonelerdeki sevgili zalimlik, zorbalık ve gaddarlık gibi ifadelerle betimlenir. Örneğin, 127. sonede anlatıcı sevgilisini nefret dolu olduğundan bahseder. Sevgili anlatıcıyı azarladığı dudaklarıyla başkalarını öpüp onlarla beraber olur; fakat anlatıcı kadının başkalarına kur yaptığını bilse de ona olan tutkusundan vazgeçmez. Fiziksel çekim, istek, bağlanma gibi temalar üzerinde durulduğu için de aşkın *eros* hali oldukça ön plandadır. Sevgili tarafından reddedilmek ona olan fiziki arzuyu muhtemelen derinleştirmektedir. Fuzûlî gazellerinde olduğu gibi Shakespeare sonelerinde de aşığı reddederek ona işkence eden ve onu umursamayan bir kadın profili çizilmiştir. Ne var ki, *Fuzûlî Divanı*'ndaki sevgilinin cinselliğinden bahsedilmezken sonelerdeki sevgili gelişigüzel ilişki yaşayan biridir ve kadının cinselliği oldukça ön plandadır. Bir önceki örnekte olduğu gibi 147. sonede de şiir kişisi aşk ıstırapı çekmektedir: "Benim karasevdanın hekimi olan aklım, [s]özünü dinlemedim diye çıktı çileden, [...] [a]rzu ölümdür- şifa istemiyorsa beden. İyileşmem artık; yoktur aklıma derman [...]" (Shakespeare, 2022, s. 147). İlginç bir şekilde, Fuzûlî'nin gazellerindeki hasta ve hekim metaforları Shakespeare sonelerinde de karşımıza çıkar. Anlatıcı aşkıdan hasta olmuştur ve hastalığının çaresi kendi aklıdır. Şiir kişisi onu sevmeyen ve karanlık bir ruhu olduğunu düşündüğü bu kadını takıntı haline getirmiştir; ancak şair mantığının sesini dinlemez ve sağduyusu tamamen kaybettiğini ifade eder. Bu arzusu ona ölüm getirecektir; çünkü bu aşktan kurtulma ve iyileşme umudu kalmamıştır. Burada dikkat çeken nokta, Fuzûlî'nin gazellerinde karasevda içselleştirilmiştir ve âşık ondan vazgeçmek istemez. Üstelik Tanrı'ya sen hikmet sahibisin sana gerekmeyen şeyleri bana yasak et: "*Meneyle, virme her ne gerekmez sana mana*" diyerek kendi gücünden daha büyük

olan Tanrı'ya seslenir (Kanar, 2019, 14). Diğer bir deyişle, son kararı verecek olan Allah'tır ve Fuzûlî bir âşık olarak kaderine razıdır. Eğer sevgilisine kavuşamıyorsa bunda Allah'ın bir hikmeti vardır düşüncesine varabiliriz. Hâlbuki, Shakespeare sonelerinde hikmet sahibi olan insan akli ve mantığıdır. Tanrı'dan bahsedilmez. Beden ve akıl ikilisinde akıl üstündür ve dürtülere söz geçirmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada Türk ve Orta Doğu edebiyatının özellikle gazel bağlamında büyük ustası Fuzûlî'nin Türkçe Divanı ile İngiliz ve Avrupa edebiyatında oyunları ve sone şeklindeki aşk şiirleri ile kökleşmiş bir yere sahip Shakespeare'in soneleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yaklaşık aynı dönemlerde (On beşinci ve on altıncı yüzyıllar) yaşayıp kendi dönemlerinin edebiyat geleneğinin merkezine yerleşen ve klasikleşerek hâlâ merkezi konumlarını koruyan bu iki şairin şiirlerinde işledikleri aşk mefhumu da kimi açılardan benzerlik gösterir. Her iki edebiyatçı da eserlerinde şiir kişinin tutku dolu aşkı, karşılık görememekten kaynaklanan acı ve ıstıraplarını ve de içinde bulunduğu karamsar ruh yapısını işler. Şiirlerinde çizdikleri sevgili profili, umursamaz, zalim ve anlaticı için neredeyse bir bela ve hastalık kaynağı olan biridir. Sevgililer betimlenirken sevgilinin fiziki özellikleri güneş, ay, kömür gibi doğada bulunan maddelere benzetilir. Her iki eserde öne çıkan renk siyahtır. Siyah özellikle kadın sevgilinin saç, göz ya da ten rengi olarak karşımıza çıkar. Mecazi olarak bunun anlamı sevgilinin anlaticıda yarattığı koyu ve karanlık duygular olabilir. İki şiir külliyyatındaki aşk kavramı da genel olarak tutku, özlem, istek gibi kavramlarla özdeşleştirilen eros terimi ile ilişkilendirilebilir. Ne var ki, Fuzûlî ve Shakespeare'in şiirlerindeki aşk kavramı birçok açıdan birbirinden ayrılır. Fuzûlî divanındaki gazeller aynı kadını anlatırken sonelerin bir kısmı genç bir erkeğe bir kısmı ise bir kadına yazılmıştır. Bu nedenle soneler sadece heteroseksüel bir aşkı anlatmaz. Sone anlaticısının bahsettiği kadınsa esmer teni ve muhtemelen siyahi kökeni nedeniyle sone geleneğine ters düşer. Kadının kusurlu ve güzelliğinin vasat olduğunu defalarca belirten Shakespeare şiirleri ile sone geleneğinin klişelerini eleştirir. Fuzûlî ise bu anlamda daha gelenekseldir ve gazel geleneği çerçevesinde yazar. Gazellerindeki şiir kişisi âşık olduğu kadın ile romantik veya cinsel bir ilişki yaşamaz. Hatta bu kadın gerçek bir insandan ziyade bir gazel tipidir ve soyuttur. Sonelerdeki âşık sevgilileri ile romantik bir ilişki içindedir. Shakespeare şiirinde, cinsel tutku çerçevesinde *eros*, gazellere kıyasla çok daha ön plandadır. Fuzûlî'deki aşksa beşerî boyutuyla bir derece *eros* içerse de aşkın *agape* haline daha yakındır. Türkçe Divan'daki tasavvuf felsefesi şiirlerin tümüne sirayet eder. Fiziki dünyadan vazgeçiş ve ilahi aşka ulaşmak bağlamında Fuzûlî şiirindeki aşkın çok katmanlı bir anlamı vardır. Shakespeare şiirindeyse aşk bu anlamda daha az boyutlu ve yüzeyseldir. Shakespeare'de aklın öne çıkması ve şiirlerin dünyeviliği Shakespeare'in dinin baskın olduğu Orta Çağ dönemine tepki olarak ortaya çıkan ve bilime ve insana (hümanizma) öncelik veren Rönesans döneminin şairi olmasından dolayı olabilir.

Kaynakça

- Abrams, M. H. (1993). *The Norton Anthology of English Literature: Volume I*. 6. Basım. New York & London: WW Norton & Company.
- Aydın, Hasan. (2013). *Mitos'tan Logos'a: Eski Yunan Felsefesinde Aşk*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Bryson, M. ve Movsesian, A. (2017). Love and its Costs in Seventeenth-Century Literature. *Love and its Critics: From the Song of Songs to Shakespeare and Milton's Eden*. Open Book Publishers, 421-466.

- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Haceminioğlu, N. (2011). *Fuzûlî*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kanar, M. (2019). *Fuzûlî Dîvân*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Köksal, Fatih M. (2002). Eski Şiirimizin Nadide Güzelleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XI, 161-68.
- Kudret, C. (2017). *Divan Şiirinde Üç Büyükler: Fuzûlî, Baki, Nedim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (2011). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Shakespeare, W. (2022). *Soneler: İngilizce-Türkçe* (Çev. Talât Sait Halman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ulucan, M. (2015). Fuzûlî'nin Rakiplerine Dair Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 77-92.
- Uludağ, E. (2020). Fuzûlî Divânı'nda Siyah Renkli Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (69), 1-60.